

ЯСА ЛІТЕРАТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Ігор Качуровський. Генерика і архітектоніка. — Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. — Книга I: Література європейського Середньовіччя. — 382с.

У європейському літературознавстві не надто часто з’являються широкомасштабні дослідження, присвячені художній літературі Середньовіччя. Серед вершинних у цій сфері минулого століття можна назвати праці Ернста Роберта Курциуса “*Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*” (“Європейська література та латинське Середньовіччя”), Поля Зюмтора “*Essai de poétique médiévale*” (“Дослідження (побудови) середньовічної поетики”), Сергія Аверінцева “*Поэтика ранневизантийской литературы*” чи дослідження трансформації жанру середньовічного роману й новели Єлеазара Мелетінського. На жаль, ні ці, ні інші основні медієвістичні дослідження ХХ ст. досі українською мовою не перекладалися.

Українська медієвістика не могла похвалитися фундаментальними дослідженнями у цій царині. На відсутність таких досліджень впливало багато факторів, які були характерними і для інших напрямків гуманітарних наук. Серед основних як нищення (і фізичне, і цензуральне), так і переслідування українських перекладацьких шкіл, й одночасне плекання, фінансування й розвиток таких шкіл і перекладацьких еліт в імперських метрополіях. Імперське літературознавство завжди було також важливим засобом русифікації: навіщо перекладати “Гаймскрінглу” чи Вольфрама фон Ешенбаха, якщо вже існують переклади російською?

Тим-то вкрай важливою стала поява друком у ВД “Києво-Могилянська академія” першого тому дослідження лауреата Шевченківської премії 2005 року проф. Ігоря Качуровського “Генерика і архітектоніка”. Цей том присвячено літературі європейського Середньовіччя.

Авторові цієї рецензії поталанило познайомитися з ідеями І.Качуровського, викладеними у представленому дослідженні, ще десяток років тому — на його лекціях в Українському Вільному Університеті в Мюнхені (під час літніх се-

местрів 1994—1998 років). Реалізація цього багатющого на нові погляди, ідеї та фактаж джерела у книжковому варіанті дає можливість твердити про суттєвий поступ як в українській медієвістиці, так і в перекладацтві.

Відкриває дослідження вступна стаття І.Дзюби “Запросини в поетику Середньовіччя”, де наголошується, що “Генерика і архітектоніка” — це “власне, есеїстично оформлений великий цикл лекцій, об’єднаний не лише послідовним розвитком теми під певним кутом зору, а й манерою вільної розмови з аудиторією” (С.8). “Культурний простір середньовічної Європи, — пише І.Дзюба, — оживає в Ігоря Качуровського як різноплощинний, динамічно фрагментований, різномовний (усупереч популярному уявленню про латину як спільну для всієї середньовічної Європи літературну мову) — і водночас цілісний у великому історичному часі [...] Сферою професійного зацікавлення Ігоря Качуровського є еволюція літературних жанрів, оповідних та версифікаційних форм у літературах та усній словесності різних народів середньовічної Європи (у цьому випадку); їхні взаємовпливи, міжнародні “мандри” сюжетів, героїв, прийомів вираження тощо” (С.9, 10).

І.Качуровський теж подає своєрідний автокоментар до своєї праці: “Моє дослідження середньовічних жанрів найменше нагадує шкільний або високошкільний підручник: це радше добірка літературознавчих есеїв на певну тему. Тому що лекції були читані в різний час для різних аудиторій, деякі моменти в них повторюються, а головну увагу я зосереджую на питаннях, в українській науковій літературі або взагалі не заторкнених, або насвітлених лише побіжно і навіть хибно” (С.290) (*Розділ 17: “Лицарсько-куртуазний епос: “Трістан та Ізольда”, цикл короля Артура, творчість Крет’єна де Труа, Марії Французької, “Окассен і Ніколет”, “Олександрія”, німецька куртуазно-містична поезія”).* Ці

авторські уточнення дають розуміння головних завдань дослідження й особливостей структурування, обсягу і способу подачі того чи того матеріалу.

В основу дослідження І. Качуровського покладена концепція представлення розквіту певних літературно-мистецьких осередків Середньовіччя та літературних жанрів у пов'язанні з королівськими дворами і монархічними династіями — надзвичайно продуктивний ключ дослідження літературної панорами цього періоду. Дещо подібним ключем користується, наприклад, і відомий німецький медієвіст Вальтер Бершін (Walter Berschin) у дослідженні “*Griechisch-lateinisches Mittelalter. Von Hieronymus zu Nikolaus von Kues*” (“Греко-латинське Середньовіччя. Від Ієроніма до Ніколая Кузанського”, 1980). Ігор Качуровський наголошує, що “ми звикли до поділу літературного процесу на певні періоди, котрі буцімто зумовлені соціально-економічними й політичними обставинами, а також вивчаємо цей процес відповідно до країн, де він відбувся або відбувається. Однак [...] можна, наприклад, пов'язати розвиток літератури з певними королями та імператорами, які часто оточували себе колом поетів”. Абсолютно виправданим є, наприклад, у такому контексті, припущення про існування в 1028—1030 роках в Русі-Україні київського гуртка скальдів (серед яких були, наприклад Тормод Співець Чорних Брів та Гіцур Золоті Вії) при королі Олафі Святому (С.222).

Саме такий підхід дає, наприклад, оригінальну концепцію впливу династичних зв'язків (йдеться про історію одружень Елеонори Аквітанської) та подій Другого хрестового походу (середина XII віку) на зародження *куртуазного епосу* (тут автор дослідження користується й деякими ідеями Б.Ярхо) (С.206-208) (*Розділ 13*: “Від Гільєма IX до “Королеви трубадурів”).

Ще одним із прикладів продуктивності такого підходу є представлення впливу поетичної королівської династії Штауферів (чи Гогенштауфенів) — сина, онука, двох правнуків і праправнука Фрідріха Барбаросси (С.222-239) на творчість окремих міннезінгерів й поетичних гуртків, які функціонували під їх протекторатом, та зародження сонета як жанру. Важливе місце в цій авторській концепції належить дослідженню впливу хрестових походів на становлення деяких літературних жанрів і їх розвиток (*Розділ 14*: “Поетична династія Штауферів. Творчість міннезінгерів, початок італійської літератури, народження сонета”).

Таким чином дослідник вибудовує своєрідну методологічну матрицю (чи, сказати б, свою систему координат дослідження) підходу до студій над літературно-мистецькими явищами середніх віків: явища літератури розглядаються як коор-

динатний згусток багатоаспектного перетину, з одного боку, творчості того чи того автора, і, поряд із цим — зародження, розвиток, функціонування й часом занепад, а водночас й архітектонічні параметри творів і жанрів; а з другого — визначальних для літератури історичних подій (таких, як хрестові походи чи війни з “єресями”) та культурно-мистецького життя при монархічних дворах.

Досліджуючи генерику та архітектоніку європейської літератури Середньовіччя автор постійно проводить паралелі як до історії України, так і до історії української літератури, окремих її постатей, представляючи, отже, нерозривний зв'язок українського письменства з європейським контекстом. І. Качуровський наголошує на іманентній “вписаності” у загальноєвропейський контекст української літератури: від “Слова о полку Ігоревім” до сучасного письменства. Інколи, завершуючи розділи книги, автор пунктирно окреслює можливі ділянки компаративістичних нових досліджень і пошуків таких зв'язків з українською літературою (як на с.96 чи 164).

Книжка складається з дев'ятнадцяти розділів. Кожен наступний із них динамічно розвиває попередній й у цілісності представляє розбудовану багатобарвну й різноаспектну картину розвитку літератури середньовічної Європи.

Чи не вперше в українському літературознавстві дуже широко й з погляду, сказати б, homo religiosus представлено житійну, марійську, релігійно-містичну поезію Середньовіччя, яка до цього “або оминулася взагалі, або згадувалася лише побіжно” (*Розділ 2*: “Видіння як характерний жанр Середньовіччя”; *Розділ 4*: “Література старої Німеччини. Дохристиянські та ранні християнські пам'ятки”; *Розділ 10*: “Житійна, марійська та релігійно-містична поезія”; *Розділ 18*: “Від одного “А” до шістдесятьох тисяч віршів”). Чи не вперше у такому ж широкому обсязі автор представляє, наприклад, картину арабської та єврейської поезії Піренейського півострова (*Розділ 7*: “Поезія Піренейського півострова (арабська, єврейська, галісійська, еспанська та португальська). Лірика і романси”).

Уже у вступі І. Качуровський намагається злати поширені стереотипні уявлення про інквізицію (С.16), відьомство чи шляхи поширення християнства в Європі (С.66, 67) у Середньовіччі, критикує за деякі з таких стереотипних поглядів, між іншими, М.Грушевського, й абсурдне твердження (яке походило з “сакралізованих” ідей відомих “знавців” літератури Маркса і Енгельса) про те, що “Данте Аліґ'єрі — перший поет Нового часу” (С.17).

Інколи автор переходить до ліричних відступів, які, проте, містять у собі гострий сучасний політичний підтекст: “Характерна риса пізнього

римського письменства — це його *двомовність*. Марк Аврелій (римський імператор — *I.H.*) — грецький письменник. Коли рідна мова імператора — іноземна, яку державотворчу місію може він виконати? Не мені належить думка, що одна з причин загибелі Риму — двомовність його верхівки...” (С.20) (*Розділ 1*: “Вступна лекція. Трохи даних з історії європейського Середньовіччя. Ще трохи історії. Жанри античної літератури. Жанри літератур християнської доби. Категорії поетів Середньовіччя”).

Автор дослідження роздумує над історіософськими проблемами й ідеями, важливими для розуміння літератури середньовічної Європи, розглядає особливості функціонування монархічної влади та деякі таємниці королівських династій (таких як Меровінги) і представляє їх вплив на розвиток красномовного письменства в цей період (каролінгське або перше відродження) та друге — Відродження, яке “властиво можна назвати відродженням дуже умовно, бо ж, крім повернення до *деяких* літературних жанрів античного світу, воно увірало в себе і продовжувало розвивати суттєво середньовічні форми”, а “натомість відродження Карла Великого було відновленням чи оживленням жанрів античної літератури” (С.70); наводить також украї важливі для розуміння історії літератури Середньовіччя проблеми догматики (С. 72) (*Розділ 5*: “Латинська література Середніх Віків. Відродження Карла Великого, доба Оттонів”).

Однак твердження автора про те, що вертеп “по українських і білоруських містечках проіснував до кінця XIX віку” (С. 81), не зовсім точне, оскільки, наприклад, у Галичині й ляльковий вертеп, і особливо вертеп акторів-людей — це жива й сьогодні традиція.

І. Качуровський постійно наголошує на необхідності зламу стереотипів у дослідженнях генерики, історичної поетики, історії літератури Середньовіччя та інших епох. Прикладом може бути проблема розвитку новелістики європейського Відродження: “Погляд, буцімто еспанська новела розвивалася, — пише І. Качуровський, — подібно до інших новел європейського Відродження, під впливом Боккаччо, як і більшість так званих “прописних істин”, дійсному станові речей аж ніяк не відповідає”, оскільки, наприклад збірник Хуана Мануеля “Граф Люканор” з’явився майже на два десятиріччя швидше від “Декамерона” (С.126-127) (*Розділ 8*: “Новела еспанського Середньовіччя”). Подібна ситуація виникає, коли мова йде і про *марійську поезію* — пов’язану з культом Діви Марії. Автор аргументовано заперечує поширене твердження про те, що нібито цей культ постав з ознайомленням лицарів-хрестоносців із візантійською культурою (С.156).

Важливим елементом, який уповні проявив себе у цій книжці, є той факт, що І. Качуровський поет, перекладач та літературознавець. Це рідкісне поєднання талантів дає потужний науково-мистецький (і мистецько-науковий) результат. Таким чином, книжка “Генерика і архітектоніка. Література європейського Середньовіччя” водночас своєрідна хрестоматія перекладів українською мовою багатьох творів літератури Середніх віків, які досі не існували в українських перекладах.

Деякі зі слів у книжці І. Качуровського потребували б пояснень для читача в Україні: наприклад, кілька разів уживається слово *ереміта*. Варто було б пояснити, що синонімами цього слова є *анакорета* або *пустельник* і що це тип ченця (наприклад, ордену кармелітів чи камедулів), які, належачи до своїх орденів, вели одноосібний (поза чернечою громадою) спосіб життя.

Досить багато уваги автор приділяє проблемі виникнення рими в середньовічній європейській поезії, наголошуючи, що спорадично вона з’являлася в латинських віршах. Продумано, закономірно й регулярно вперше її почав застосовувати німецький поет Отфрід у 60-х роках IX віку, хоча його рими були сумішшю рим точних, приблизних, асонансів та дисонансів. Точну риму, на думку автора дослідження, вигдав скальд і воїн, який жив у X сторіччі, Егіль Скаллагрімсон (С.172). Далі автор додає, що “в X віці римування захопило навіть прозу і з німецької мови поширилося й на латину” (С.202), ґрунтовно заперечуючи твердження деяких істориків літератури про те, що нібито рима прийшла в Європу від арабів.

У розділі 15 — “Три вершини германської епіки: “Волсунг-сага”, “Біда Нібелюнга” і “Кудрун” (“Гудрун”)” — автор зосереджується на контекстуальних впливах і процесах, які формують епос Середніх віків і впливають на його трансформацію (*компіляція, контамінація, конвергенція, генеалогізація*), а також — на вільному поводженні при цьому з часом (“*епічним часом*”) та “*зворотньою проекцією*” історичних постатей (С.242). Подібним чином у 16 розділі (який називається “Слово” в родинному колі: “Слово о полку Ігоревім”, “Нібелюнга”, “Пісня про Ролянда”, “Пісня про мого Сіда”, “Дігеніс Акритас”) дослідник подає різнопланову (користуючись різними методологічними підходами) характеристику п’яти вершинних творів середньовічної епіки (“Беовульфа”, “Пісні про Ролянда”, “Пісні про мого Сіда”, “Нібелюнгів” і нашого давньоукраїнського “Слова о полку Ігоревім”), представляє їх порівняльну характеристику, виділяючи при тім подібності та відмінності. Єдиним редакторським недоглядом у цьому випадку є декларування 12 різниць між “Піснею

про Ролянда” та “Піснею про мого Сіда”, але подання, насправді, лише 11 різниць (С.277-278).

Розділ 3 дослідження (“Острів фантастів (Ірландія та її роля у збереженні культури)”) водночас становить й історико-культурне дослідження “ірландського сліду” в європейській середньовічній історії та культурі, й літературознавче дослідження давньоірландської лірики. У 9 розділі (“Пісня про мого Сіда” та “Сім інфантів із Ляри” на тлі еспанської епіки”) автор вказує на важливий момент, який стосується трагедії П’єра Корнеля “Сід”. Часто пишуть про те, що її джерелом є “Пісня про мого Сіда”. Однак це груба помилка, оскільки трагедію Корнеля поставлено в 1636 р., а поему знайдено 1779 року. У цьому ж розділі подано великі фрагменти “Пісні про мого Сіда” у перекладі самого автора представленого дослідження.

Деякі з полемічних зауважень І. Качуровського, наведених у книжці, слід би було взяти до уваги й редакторам та укладачам гасел в енциклопедіях. Цілком слушно автор пише, наприклад, про те, що поет Рудольф фігурує “в третьому томі Української літературної енциклопедії у статті про міннезанг під іменем “Р. фон Феніс”. Так само під ініціалами знайдемо інших поетів “Д. Фон Айст”, “Г. фон Морунген”, “У. фон Ліхтенштейн”, “Р. фон Гагенау”. І саркастично, хоча й правомірно, додає: “Це те саме, що оповідати: мовляв, був у музеї, бачив там В. Мілоську та А. Бельведерського (замість Венери і Аполлона)” (С.228).

У розділі 11 — “Ісляндські саги. Скальдійська та еддична поезія” — автор справедливо наголошує на важливості Стурлусонові “Гаймскрінгли” (“Кола земного”) для вивчення середньовічної історії України-Русі, а також досить широко подає історію кохання ярла, а потім конунга Норвегії Гаральда Гардроди (Суворого) до доньки князя Ярослава Мудрого Єлизавети і присвячену їй поезію. Як видається, до цього розділу варто було б додати хоч кілька рядків про “Сагу про Еймунда”, яка є прямим звинуваченням на адресу Ярослава Мудрого у “замовному вбивстві” його ж братів — князів Бориса та Гліба (“Повість временних літ” приписує, як відомо, цей злочин князеві Святополкові, називаючи його “Окаянним”).

Розглядаючи збірку “Carmina Burana” (Розділ 12: “Поезія вагантів”. “Карміна Бурана як літературна пам’ятка”) і аналізуючи один із пародійних прозових творів цього збірника “Євангеліє від марки срібла”, автор посилається на російський переклад Бориса Ярхо (С. 190). Тут принагідно варто було б згадати, що переклад українською мовою Віктора Шовкуна цього твору вміщено у книжці Д.Лінча “Середньовічна церква. Коротка історія” (К.: Основи, 1994).

Завершує книжку розділ під назвою: “Літера-

тура пізнього Середньовіччя: фабль, тваринний епос, дидактична поезія, “Кентерберійські оповіді” Чосера, творчість Крістіни Пізанської, Франсуа Війона”.

У додатку до “Генерики і архітектоніки” подано опубліковану 1984 року в лондонському “Визвольному Шляху” детальну й гостру рецензію Ігоря Качуровського на львівське видання “Історії зарубіжної літератури. Середні віки та Відродження” (1982). Принагідно зауважимо, що за останній час з’явилося кілька нових університетських підручників історії літератури середньовічної Європи, як окремих авторів, так і авторських колективів. Одним, як видається, з найгірших прикладів в Україні того, як не слід писати сучасний підручник для студентів з історії зарубіжних літератур (зокрема й Середньовіччя), є ще цілком свіжий посібник авторського колективу викладачів одного поважного університету, у якому більшість художніх текстів Середніх віків подано в перекладі... російською мовою. Отже, публікація в книзі І. Качуровського його рецензії двадцятилітньої давності вкрай важлива саме тим, що у багатьох випадках характеризує стан викладання зарубіжної літератури в сучасній Україні.

Адже для становлення нової української інтелігенції, її національної самоідентифікації у все більш глобалізованому світі вкрай важливим стає те, чи студент прийде до світової культури й літератури, зокрема, через рідну мову й, по можливості, через мову оригіналу, чи виключно через вторинні переспіви мовою сусідньої держави. Безсумнівно, авторові вдалося реалізувати як він сам пише “майже несподівану функцію” його праці, — “дати українське написання імен і назв” середньовічної історії і культури, оскільки у цій царині й донині існує закорінення російської традиції. Беручи ж ширше, як видається, поряд із українськими написаннями імен і назв, варто ввести традицію подачі цих імен у таких наукових текстах і мовою оригіналу. У майбутньому це б, як видається, значно полегшило орієнтацію в багатомовному морі літературознавчих досліджень з медієвістики.

У кінці “Генерики і архітектоніки” подано розлогу бібліографію та покажчик імен. Варто відзначити мистецьке оформлення видання й підбір ілюстрацій до нього.

Праця Ігоря Качуровського вказує магістральний шлях розвитку сучасних медієвістичних студій над становленням і розвитком літератури Середніх віків і, водночас важливий орієнтир для творення нових, очищених від постімперського, постколоніального намулу університетських підручників історій європейської літератури.

Ігор Набутович